

Citation:

Łuczak, A. (2020). Wspomnienie. Elżbieta Kędełska (16 marca 1949 – 10 listopada 2014). *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 55, Article 2285. <https://doi.org/10.11649/sfps.2285>

Arleta Łuczak
(Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa)

Wspomnienie Elżbieta Kędełska

(16 marca 1949 – 10 listopada 2014)

Dnia 10 listopada 2019 roku minęła piąta rocznica śmierci dr hab. Elżbiety Kędełskiej, profesor Instytutu Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, znanej środowisku naukowemu sławistki. Profesor Kędełska była wyjątkową osobą w życiu zarówno prywatnym, jak i zawodowym. Dlatego trudno nawet dzisiaj pisać o Niej w czasie przeszłym. Zawsze cicha i skromna, z życzliwością służyła radą i pomocą w rozwiązywaniu problemów naukowych. Potrafiła też z uwagą słuchać ludzi o różnych specjalnościach i zawodach oraz dzielić się z nimi swoimi życiowymi spostrzeżeniami i obserwacjami. Swoją osobowością, skromnością i uśmiechem sprawiała, że była lubiana i ceniona przez wszystkich, którzy się z Nią zetknęli.

Elżbieta Kędełska – z domu Dylińska – urodziła się w Poznaniu 16 marca 1949 roku w rodzinie urzędniczej. Była więc rodowitą poznanianką. Tam się wychowała i wykształciła, począwszy od szkoły podstawowej, poprzez VIII Liceum Ogólnokształcące w Poznaniu, gdzie w 1967 roku zdała maturę. Następnie przystąpiła do studiów polonistycznych na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu

im. Adama Mickiewicza. Ukończyła je z wyróżnieniem w 1972 roku, uzyskując stopień magistra filologii polskiej na podstawie pracy napisanej pod kierunkiem prof. Władysława Kuraszkiewicza pt. *Czasowniki w „Mercuriuszu Polskim z 1661 r.” w ujęciu statystycznym*. W tym samym roku poślubiła Mieczysława Kędeńskiego, późniejszego profesora i wybitnego demografa.

W styczniu 1973 roku Elżbieta Kędeńska zaczęła pracować w poznańskiej Pracowni Bohemistycznej Zakładu (od 1977 roku Instytutu) Słowianoznawstwa Polskiej Akademii Nauk z siedzibą w Warszawie. Jej pierwsze prace, wykonywane pod kierunkiem doc. Ireny Kwileckiej, wiązały się z przygotowaniem do pełnej edycji obszernego łacińsko-polskiego słownika Bartłomieja z Bydgoszczy. Podstawą edycji były rękopiśmienne słowniki Bartłomieja z 1532 i 1544 roku oraz inne manuskrypty tego najwybitniejszego leksykografa polskiego pierwszej połowy XVI wieku. W toku tych prac Elżbieta Kędeńska zgłębiała tajniki paleografii łacińskiej i polskiej, współtworząc kartoteki hasłowe: łacińsko-polską i polsko-łacińską. Swoją edukację uzupełniała studiami z zakresu bohemistyki (nauka języka czeskiego, studiowanie staroczeskiej literatury, wyjazdy naukowe do Czech), które zaowocowały później wieloma publikacjami na temat XVI-wiecznych słowników, m.in. łacińsko-polskich i łacińsko-czeskich.

W 1984 roku Rada Naukowa Instytutu Słowianoznawstwa (od 1992 roku Instytut Sławistyki) Polskiej Akademii Nauk nadała jej stopień doktora nauk humanistycznych na podstawie rozprawy pt. *Łacińsko-polskie słowniki drukowane pierwszej połowy XVI wieku i ich stosunek do źródeł czeskich*. Praca ukazała się drukiem w 1986 roku (Kędeńska, 1986). Elżbieta Kędeńska habilitowała się w 1996 roku na podstawie książki pt. *Studia nad łacińsko-polską leksykografią drugiej połowy XVI wieku* (Kędeńska, 1995). W 2010 roku objęła stanowisko profesora Instytutu Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (dalej: IS PAN).

W 1996 roku przejęła – po przejściu prof. I. Kwileckiej na emeryturę – kierownictwo poznańskiej Pracowni Języków Zachodniosłowiańskich (przemianowanej z Pracowni Bohemistycznej) IS PAN. Po likwidacji tej placówki jako jednostki administracyjnej w 2005 roku Elżbieta Kędeńska nadal koordynowała – w ramach tematów statutowych Zakładu Językoznawstwa IS PAN w Warszawie – prace nad słownikiem bydgoskiego bernardyna, teraz już w wersji polsko-łacińskiej. W 2009 roku przeszła na emeryturę, ale w dalszym ciągu – zachowując pół etatu – intensywnie pracowała nad ukończeniem dzieła polskiego leksykografa. Z uwagi na brak funduszy na finalizację tego wielkiego przedsięwzięcia opracowanie szóstego, ostatniego tomu *Słownika Bartłomieja* było finansowane w ramach programu MNiSW pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” (NPRH), dzięki

któremu udało się zakończyć temat *Słownik Bartłomieja z Bydgoszczy – wersja polsko-łacińska*. Profesor Kędelska kierowała tym projektem aż do śmierci.

Od 1996 roku była członkinią Rady Naukowej IS PAN. Wcześniej, bo od 1987 roku, była członkinią Komisji Sławistycznej przy Oddziale PAN w Poznaniu, pełniąc funkcję sekretarza do 1990 roku. Przez wiele lat współpracowała też z Wydawnictwem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (PTPN), dla którego wykonywała różne prace redakcyjne i korektorskie. Pisała również wewnętrzne, niepublikowane recenzje wydawnicze.

W 2004 roku, w czasie uroczystych obchodów pięćdziesięciolecia sławistyki w Polskiej Akademii Nauk, Elżbieta Kędelska została odznaczona Złotym Krzyżem Zasługi oraz uhonorowana Medalem Pamiątkowym.

Zainteresowania badawcze Profesor Kędelskiej skupiały się przede wszystkim na językoznawstwie polskim i słowiańskim: głównie historii łacińsko-polskiej i łacińsko-czeskiej leksykografii, komparatystyce leksykograficznej oraz – co się z tym wiąże – zagadnieniach XVI-wiecznej leksyki polskiej. Jej dorobek naukowy oceniano wysoko. Współpracowała z wieloma znanymi językoznawcami, m.in. z Ireną Kwilecką, Władysławem Kuraszkiwiczem, Franciszkiem Peplowskim, Tadeuszem Lewaszkiwiczem, Lucyną Agnieszką Jankowiak, Honoratą Skoczylas-Stawską.

W swojej pierwszej monografii (Kędelska, 1986) Autorka wniosła do nauki wiele nowych ustaleń, ważnych dla związków łacińsko-polskiej i łacińsko-czeskiej leksykografii. Warto podkreślić, że w trakcie zbierania materiałów do pracy doktorskiej wykazała wręcz niezwykłą przedsiębiorczość i pasję badacza. Przeprowadziła (w tym trudnym czasie) szereg kwerend bibliotecznych (w ok. 100 bibliotekach europejskich) – głównie drogą korespondencyjną – w poszukiwaniu niedostępnych w Polsce, rozproszonych po świecie najstarszych drukowanych słowników łacińsko-polskich i ich innojęzycznych wzorców. W ten sposób uzyskała bogaty materiał faktograficzny w postaci mikrofilmów i fotografii. W książce Autorka przedstawiła najpierw łacińsko-czeskie słowniki drukowane z pierwszej połowy XVI wieku, które mogły mieć wpływ na leksykografię polską, tj.

1. pierwszy drukowany słownik łacińsko-czeski, tzw. *Lactifer* Jana Vodňanskiego z 1511 roku,
2. łacińsko-czesko-niemiecki *Dictionarius trium linguarum* z 1513 roku,
3. łacińsko-włosko-francusko-czesko-niemiecki wokabularz pt. *Quinque linguarum utilissimus vocabularius* z 1531 roku,
4. słowniki Geleniusa z lat 1537–1544 oraz
5. słownik czesko-łaciński, tzw. *Synonimiarz* z ok. 1550 roku.

Następnie Autorka omówiła słowniki z polską wersją językową, tj.

1. Jana Murmeliusza,
2. Franciszka Mymera,
3. tzw. *Słownarza* z 1532 roku,
4. słowniki Jana Cervusa z Tucholi.

Przeprowadzona przez Autorkę analiza porównawcza tych słowników – pod względem zarówno formalnym, jak i językowym – wykazała m.in., że tylko dwa leksykony łacińsko-czeskie miały wpływ na słownictwo polskie. Były to dykjonarz z 1513 roku oraz nieuwzględniany dotąd w leksykografii polskiej tzw. *Lactifer* z 1511 roku, który jest m.in. źródłem wielu bohemizmów w wydaniu słownika Tucholczyka z 1540 roku. *Lactifer* był też znany Bartłomiejowi z Bydgoszczy. Profesor Kędelska dowiodła, że pierwowzorem dla anonimowego *Słownarza* z 1532 roku oraz czeskiego wokabularza (*Quinque*) z 1531 roku był czterojęzyczny anonimowy słownik włoski *Utilissimus vocabularius* z 1510 roku (jest to najstarsze wydanie; Rzym, wydawca J. Mazochius) oraz jego późniejsze edycje i przeróbki.

W drugiej książce, stanowiącej uzupełnienie publikacji z 1986 roku, Profesor Kędelska przedstawiła łacińsko-polskie i wielojęzyczne słowniki z polską wersją językową drugiej połowy XVI wieku. Omówiła rozwój słownictwa doby humanizmu i reformacji na tle leksykografii europejskiej, zwłaszcza czeskiej. Skupiła się na słownikach łacińsko-polskich i łacińsko-czeskich (oraz ich źródłach), które wywarły wpływ na polszczyznę tego okresu. Chodzi tu m.in. o wielki renesansowy *Lexicon Latino-Polonicum* Jana Mączyńskiego (Królewiec 1564) oraz jego podstawowy wzór, tj. łacińsko-niemiecki dykjonarz Piotra Dasypodiusza (pierwsze wydanie z roku 1535 i następne). Zbieżności tekstowe i językowe między tymi leksykonami a słownikiem łacińsko-czeskim i czesko-łacińskim Tomasza Reszla (Ołomuniec 1560 i 1562) wykazały, że Mączyński i Reszel korzystali z tego samego źródła, tj. z *Dictionarium* Dasypodiusza, zwłaszcza w zakresie haseł łacińskich. Dotyczy to również polskich objaśnień Mączyńskiego i czeskich Reszla, opartych na łacińskim lub niemieckim tekście pierwowzoru. Zapożyczenia z leksykonu Mączyńskiego (w tym liczne bohemizmy, uznane jako wyrazy znane w XVI wieku) znajdują się w słownikach Andrzeja Calagiusa (Wrocław 1579), Piotra Artomiusza (1591) i Mikołaja Volckmara (Gdańsk 1596), którym Autorka poświęciła osobne rozdziały, dokonując skrupulatnej analizy językowej tych zabytków. Przedstawiła bogactwo leksyki i frazeologii polskiej, w tym zapożyczeń, kalk tłumaczeniowych, regionalizmów, neologizmów i archaizmów.

Do dorobku naukowego Profesor Kędelskiej należy współautorstwo sześciu części *Słownika Bartłomieja z Bydgoszczy – wersji polsko-łacińskiej* (Kędelska

i in., 1999, 2003, 2005, 2009, 2012; Jankowiak i in., 2019) oraz ponad 40 publikacji, w tym 8 recenzji.

Nad opracowaniem edycji *Słownika Bartłomieja* – początkowo w wersji łacińsko-polskiej – Elżbieta Kędelska pracowała od chwili zatrudnienia (1973). Odczytywała – nieraz trudno czytelne – zapisy bydgoskiego leksykografa, podawała transkrypcję wyrazów polskich, szukała źródeł pomocniczych dla rękopisów z roku 1532 i 1544, współtworzyła kartoteki, co wymagało wielu lat żmudnej pracy. Trzeba zaznaczyć, że zespół pracujący nad tą edycją liczył zaledwie trzy osoby (Irena Kwilecka, która odkryła manuskrypt z 1544 roku, Elżbieta Kędelska i od 1987 roku Arleta Łuczak). Dzieło Bartłomieja, zwłaszcza zamieszczone w wokabularzu Jana Reuchlina (1488) glosy z 1544 roku, stanowi niepowtarzalny, jedyny tak obszerny zbiór leksyki polskiej pierwszej połowy XVI wieku. Ma wyjątkową wartość dla historyków języka polskiego i uzupełnia wiedzę z zakresu – ciągle wówczas powszechnej – łaciny średniowiecznej. Istniejąca łacińsko-polska kartoteka (fiszki) liczy ok. 11 000 haseł łacińskich z polskimi odpowiednikami. Plan przygotowania łacińsko-polskiej edycji był uzasadniony. Miał odzwierciedlać, możliwie wiernie, postać oryginałów: uwzględniać hasła łacińsko-polskie z dołączonym indeksem wyrazów polskich. Jednak w 1993 roku zawieszono prace nad tą edycją, które wznowiono w 1996 roku wraz z inną koncepcją opracowania słownika. Teraz należało przyspieszyć prace i skupić uwagę na wyrazach polskich. To właśnie Profesor Kędelska czuwała od 1996 roku nad opracowywaniem odwróconej, polsko-łacińskiej wersji słownika. W ten sposób powstał *Słownik Bartłomieja z Bydgoszczy – wersja polsko-łacińska*, mający 6 części wydawanych w latach 1999–2019 (Kędelska i in., 1999, 2003, 2005, 2009, 2012; Jankowiak i in., 2019). Części I–V (od *A* do *Stracenie*) opracowały E. Kędelska, I. Kwilecka i A. Łuczak. Ostatnią, VI część (od *Strach* do *Żyzny*), dokończoną dzięki przyznanemu grantowi, opracowały L. A. Jankowiak, E. Kędelska i A. Łuczak. Całość tego wydawnictwa zawiera ponad 10 600 haseł polskich, ilustrowanych bogatym łacińsko-polskim materiałem przykładowym, w którym występuje dany leksem polski.

W swoich licznych artykułach Profesor Kędelska poruszała wiele wątków. Nawiązywała do źródeł Bartłomieja z Bydgoszczy: pisała o słownikach Mymera i Murrneliusza, o tzw. *Słowniku* i słownikach J. Cervusa z Tucholi, z których Bartłomiej zaczerpnął wiele polskich wyrazów i połączeń wyrazowych. Skupiła się też na *Lactiferze* z 1511 roku („skrótowy Reuchlin”). Na podstawie zbieżności w sposobie opracowania słownika Bartłomieja i *Lactifera* dowiodły, że obaj leksykografowie korzystali z tego samego źródła, tj. z wokabularza Reuchlina. W słownikach Bartłomieja występuje wiele bohemizmów, z których część mogła pochodzić z *Lactifera*.

Autorka wspomniała też o warszawskim egzemplarzu *Lactifera*, który zawiera wiele glos, a pewna ich liczba mogła być zapisana ręką Bartłomieja (zob. Kędelska, 1987).

Profesor Kędelska pisała też o bohemizmach, rutenizmach i osobliwościach leksykalnych w słowniku M. Volckmara z 1596 roku. W związku z bohemizmami wracała do słowników Mączyńskiego (1564) i Artomiusza (1591). Nieobce jej były problemy z zakresu translatoryki biblijnej (Kwilecka & Kędelska, 1995). W artykule pt. *Początki slawistyki XVI w. – „Mithridates” Gesnera i jego polskie źródło* (Kędelska, 1998) Autorka przedstawiła nazewnictwo (realia i języki) słowiańskie. Dowiodła też, że jedynym źródłem *Mitrydatesa* Gesnera (1555) i wcześniejszej o siedem lat pracy Bibliandra (*De ratione communi omnium linguarum*, 1548) był *Tractatus de duabus Sarmatiis* (1517) Macieja z Miechowa. Ostatni obszerny artykuł Elżbiety Kędelskiej (we współautorstwie L. A. Jankowiak) został poświęcony początkom leksykografii synonimicznej na tle m.in. leksykografii europejskiej oraz pierwszemu słowiańskiemu słownikowi synonimów (zob. Jankowiak & Kędelska, 2012).

I jeszcze moje wspomnienie osobiste. Od 1987 roku miałam zaszczyt i przyjemność współpracować z Profesorem Kędelską nad odczytywaniem zapisów Bartłomieja z Bydgoszczy, ich interpretacją znaczeniową i redakcją artykułów hasłowych do *Słownika* tego pisarza. Profesor była osobą sumienną, odpowiedzialną oraz wspierała towarzyszką naszych naukowych spotkań. Zawsze z podziwem myślałam o jej wiedzy językoznawczej, umiejętności rozmowy na różne tematy i zrozumieniu dla drugiego człowieka¹.

Bibliografia

- Jankowiak, L. A., & Kędelska, E. (2012). Adama Stanisława Krasińskiego zapomniany *Słownik synonimów polskich* i jego poprzednicy. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 47, 39–67. <https://doi.org/10.11649/sfps.2012.002>
- Jankowiak, L. A., Kędelska, E., & Łuczak, A. (2019). *Słownik Bartłomieja z Bydgoszczy – wersja polsko-łacińska: Cz. 6. Strach-Żyzny*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk. <https://hdl.handle.net/20.500.12528/1083>
- Kędelska, E. (1986). *Łacińsko-polskie słowniki drukowane pierwszej połowy XVI wieku i ich stosunek do źródeł czeskich*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kędelska, E. (1987). Bartłomiej z Bydgoszczy a *Lactifer* Vodňanskiego. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 24, 47–61.

¹ We Wspomnieniu wykorzystałam materiał zawarty w nekrologu *Śp. Profesor Elżbieta Kędelska (16.03.1949 – 10.11.2014)* (Łuczak, 2016) oraz publikacje Elżbiety Kędelskiej.

- Kędeńska, E. (1995). *Studia nad łacińsko-polską leksykografią drugiej połowy XVI wieku*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy). <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/18284/edition/7283/content>
- Kędeńska, E. (1998). Początki sławistyki XVI w. – *Mithridates* Gesnera i jego polskie źródło. *Slavia Occidentalis*, 55, 49–68.
- Kędeńska, E., Kwilecka, I., & Łuczak, A. (1999). *Słownik Bartłomieja z Bydgoszczy – wersja polsko-łacińska: Cz. 1. A–G*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy). <https://hdl.handle.net/20.500.12528/1083>
- Kędeńska, E., Kwilecka, I., & Łuczak, A. (2003). *Słownik Bartłomieja z Bydgoszczy – wersja polsko-łacińska: Cz. 2. H–M*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy). <https://hdl.handle.net/20.500.12528/1083>
- Kędeńska, E., Kwilecka, I., & Łuczak, A. (2005). *Słownik Bartłomieja z Bydgoszczy – wersja polsko-łacińska: Cz. 3. N–Pleć*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy). <https://hdl.handle.net/20.500.12528/1083>
- Kędeńska, E., Kwilecka, I., & Łuczak, A. (2009). *Słownik Bartłomieja z Bydgoszczy – wersja polsko-łacińska: Cz. 4. Plemię–Pytlowany*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy). <https://hdl.handle.net/20.500.12528/1083>
- Kędeńska, E., Kwilecka, I., & Łuczak, A. (2012). *Słownik Bartłomieja z Bydgoszczy – wersja polsko-łacińska: Cz. 5. R–Stracenie*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy). <https://hdl.handle.net/20.500.12528/1083>
- Kwilecka, I., & Kędeńska, E. (1995). Profesor Mojżesz Altbauer jako badacz słowiańskich przekładów Biblii (Uwagi na marginesie książki *The Five Biblical Scrolls in a sixteenth-century Jewish translation into Belorussian/Vilnius Codex 262/ with introduction and notes by Moshé Altbauer*, Jerusalem 1992). *Slavia Occidentalis*, 52, 35–40.
- Łuczak, A. (2016). Śp. Profesor Elżbieta Kędeńska (16.03.1949 – 10.11.2014). *Slavia Occidentalis*, 73(1), 238–242.

In Memoriam: Elżbieta Kędeńska (16 March 1949 – 10 November 2014)

Summary

Throughout her professional life, Elżbieta Kędeńska (1949–2014) was associated with the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences. She made a substantial contribution to research on the history of Polish dictionary-making. Her work was focused on Polish and Slavic linguistics, mainly the history of

Latin-Polish and Latin-Czech lexicography, comparative lexicography and issues of sixteenth-century Polish lexis. She also transcribed the 1532 and 1544 Latin-Polish manuscripts by Bartholomeus de Bydgoscia – the most outstanding Polish lexicographer of the first half of the sixteenth century, and co-authored the recent reversed Polish-Latin edition of Bartholomeus' dictionary.

Wspomnienie. Elżbieta Kędelska (16 marca 1949 – 10 listopada 2014)

Streszczenie

Elżbieta Kędelska (1949–2014) przez całe swoje życie zawodowe była związana z Instytutem Sławistyki Polskiej Akademii Nauk. Wniosła znaczący wkład w rozwój badań nad historią polskiego słownictwa. Skupiała się na językoznawstwie polskim i słowiańskim; głównie historii łacińsko-polskiej i łacińsko-czeskiej leksykografii, komparatystyce leksykograficznej oraz zagadnieniach XVI-wiecznej leksyki polskiej. Odczytywała łacińsko-polskie rękopisy z lat 1532 i 1544 autorstwa Bartłomieja z Bydgoszczy – najwybitniejszego leksykografa polskiego pierwszej połowy XVI wieku. Jest współautorką obecnej edycji *Słownika Bartłomieja* w odwróconej, polsko-łacińskiej wersji językowej.

Keywords: Elżbieta Kędelska; dictionaries by Bartholomeus de Bydgoscia; 16th century Latin-Polish lexicography

Słowa kluczowe: Elżbieta Kędelska; słowniki Bartłomieja z Bydgoszczy; łacińsko-polska leksykografia XVI wieku

Arleta Łuczak, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Science, Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3076-7144>

Correspondence: arleta.luczak@ispan.waw.pl

The preparation of this article was financed within the statutory activities of the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

Competing interests: The author has declared that she has no competing interests.